

Denken is niet altijd even nuttig, maar het gebeurt. Denken maakt ons menselijk.

batten kijkt. Cijfers bevredigen het verstand, maar ze geven geen antwoord op onbeantwoorbare vragen als: in welke wereld zijn we opeens beland? Zo bezien leveren de kille cijfers hooguit ongerichte onrust op.

Flitsen van antwoorden komen eerder uit onverwachte hoek, zoals in het beeld van de zwarte hoed over het gelaat van de Britse koningin Elisabeth die de uitvaart van haar man bijwoont. Haar handtas is haar enige gezelschap. Ontroerd was ik ook door de herdenkingsdienst die Duitsland hield voor de coronaslachtoffers: dat is een bewuste poging om vorm, dus betekenis, te geven aan deze onvoorspelbare tijden.

Zo'n herdenking zou Arendt op prijs stellen, vermoed ik. Ze schrijft dat staatsmannen twee zaken tegelijkertijd moeten kunnen. Ze moeten inzien dat burgers zeer verschillende werkelijkheden leven en dat ze tegelijkertijd gebruik maken van 'het vermogen communicerend te bemiddelen tussen de burgers en hun opinies, zodat de gemeenschappelijkheid van de wereld verschijnt'.

Arendt noemt die gemeenschappelijkheid van de wereld ook wel de *sensus communis*. Die maakt dat we in één wereld leven, die onafhankelijk is van wat je er privé over denkt.

In het laatste deel van *Het leven van de geest*, dat over ethische oordelen gaat, geeft Arendt de *sensus communis* nog een andere rol. De *sensus communis* moet namelijk ook in een oordeel terugkeren, anders kan het eigenlijk geen (goed) oordeel zijn. Dit idee vereist enorm veel toelichting, maar ik houd het oneerbiedig kort.

Arendts oordeel lijkt op een toverdoos: als je een concreet geval beoordeelt – die film is slecht, die politicus is goed – creëer je tegelijk iets abstracts, een norm over wat goede films in het algemeen zijn, of goede politici.

Wie niet goed kan oordelen, is ronduit dom, stelt Arendt. Die komt niet verder dan een intuïtief 'het-bevalt-me-of-het-bevalt-me-niet'. Wat oordelen dus inhoudt, is dat het egoïsme en je privésmaak overstijgt. Preciezer: in een goed oordeel claim je voor jezelf geen uitzondering. 'Moorden is goed' is daarom een kwalitatief beroerd oordeel, omdat je moeilijk met droge ogen kunt beweren dat iedereen zou moeten moorden.

Hannah Arendt

De Duits-Joods-Amerikaanse politiek denker Hannah Arendt (1906-1975) was een **briljante leerlinge van Martin Heidegger en Karl Jaspers**. Ze moest Duitsland ontvluchten voor de nazi's en kwam via Parijs terecht in de Verenigde Staten waar ze onder meer schreef over totalitarisme.

In filosofische kringen staat ze vooral bekend om *De menselijke conditie* en *Het leven van de geest*. Een breder publiek kent haar door de term '**de banaliteit van het kwaad**', die ze gebruikte voor Eichmann, de man die terechtstond vanwege de organisatie van de deportaties en moord op miljoenen Joden tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Echte oordelen verwijzen dus impliciet naar de gemeenschap. Een oordeel vereist empathie, je inleven in je medeburgers. Met andere woorden: oordelen verruimt je denken, stimuleert je verbeelding en appelleert aan andere mensen.

Daarom gaat er iets grondig fout als mensen stoppen met oordelen. Als ze zich niet veilig voelen en overgaan tot 'innerlijke emigratie' – een term die Arendt reserveert voor intellectuelen als haar leermeester Karl Jaspers, die tijdens het nazibewind tot de oppositie behoorden, maar Duitsland niet verlieten. Bij innerlijke emigratie verzuim je een publieke rol in de buitenwereld voor een be-

Een goed oordeel overstijgt het egoïsme en je privésmaak, je claimt voor jezelf geen uitzondering

schutte plek in een wat huiselijker privéwereld. Je spreekt je niet meer publiekelijk uit. Dat is een ernstig verlies voor iedereen.

Hoewel Arendt bij innerlijke emigratie dacht aan het overleven in een totalitair regime, zie je nu hetzelfde fenomeen. Mensen die eerst frank en vrij hun mening uitten, kruipen in hun schulp. Niet omdat de vrijheid van meningsuiting is opgeheven, maar omdat ze de beledigingen en bedreigingen van hun vaak anonieme medeburgers niet meer verdragen.

De coronacrisis is een stresstest gebleken, voor ziekenhuizen, de horeca, het bestuur en onze mentale weerbaarheid, maar ook, met Arendt in de hand, voor de kwaliteit van het publieke debat over deze crisis.

Als Willem Engel van *Viruswaarheid* de Belgische viroloog Marc Van Ranst uitdaagt voor een debat over hun tegengestelde standpunten, dan doet hij alsof ze beiden buurmannen zijn met een conflict over de hoogte van de heg. Toch zou Arendt ze niet gelijkwaardig noemen. Van Ranst vertegenwoordigt in zijn publieke rol de *sensus communis*, dat hele intersubjectieve stelsel waarin we één wereld veronderstellen en waarin we overeenstemming over de feiten proberen te krijgen, hoe vaak dat ook mislukt.

Waar Van Ranst het debat met Engel weigerde, heeft biomedicus Chi Lueng Chiu een toon gevonden waarop hij weloverwogen met Engel kan discussiëren (te vinden op YouTube). Hun beider gesprekstechniek is fascinerend. Beiden kiezen een volstrekt andere strategie.

Chiu bestrijdt met actuele biomedische literatuur stellingen als dat covid 'maar een griepje' is. Engel lijkt die wetenschappelijke data te bekritisieren, maar beschuldigt feitelijk de halve wereld van corruptie en bedrog. Chiu blijft er rustig onder. Ik niet. Dit is geen debat over feiten. Engel ondermijnt hier de gemeenschappelijke *sensus communis*. Dat is ernstig.

Laatst zag ik in een paper van een wiskundige een aantal zinnen die begonnen met 'wij', in de trant van: wij observeren zus, wij concluderen zo. Deze 'wij' accepteert een wiskundige werkelijkheid waarin onenigheid niet bestaat. Dat contrasteert nogal met het 'wij' van de intersubjectieve wereld.

Arendt bekritiseert vaker 'de mannen van het denken' die hun eigen manier van denken willen beschermen en hun gevoel voor verantwoordelijkheid voor de gemeenschap hebben verloren. Ze zou ook wetenschappers en politici bekritisieren die zich blindstaren op de cijfers en vergeten dat goedwillende burgers meer, echt veel meer nodig hebben.

Het zou al helpen als politici geen clichés meer gebruiken. Dat eindeloze licht aan het einde van de tunnel! Ze kunnen stoppen met managerstaal te bezigen ('sturen op ic-capaciteit'). En ze kunnen zoeken naar nieuwe, betekenisvolle formuleringen, ingebracht door frisse geesten, geïnspireerd door de fundamente van ons leven, met alle verhalen die daarbij horen (vrij naar de bestseller van Ramsey Nasr). Niet alleen witte jassen snakken naar mentaal avontuur.

Het leven van de geest, Hannah Arendt (vertaald door Dirk De Schutter en Remi Peeters), uitgeverij Ten Have, 800 blz. € 49,99